

Nağmeden Gönüle

Musiki

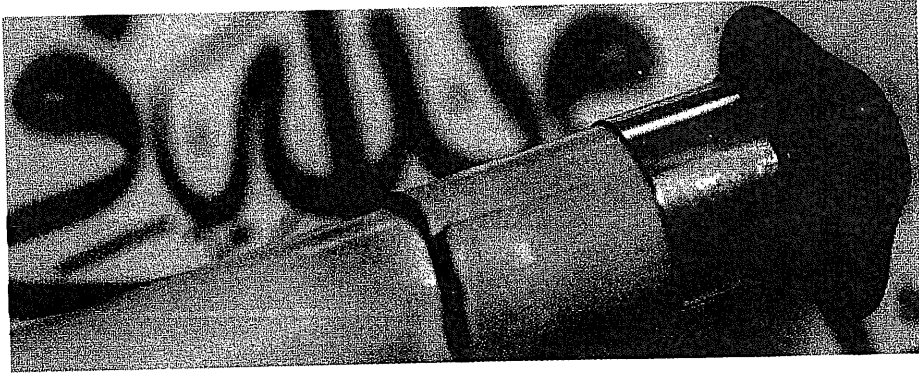

Diyanet Aylık Dergi'nin ücretsiz ekidir.
Mayıs 2009 • Sayı 221

Doç. Dr. Ahmet Hakkı Turabi
Marmara Üniv. İlahiyat Fak.
Türk Din Musikisi ABD Başkanı

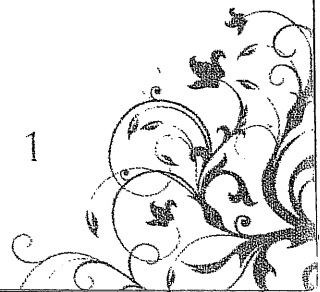

Hız. Peygamber Döneminde Musiki ve Türk Din Musikisi'nde Hız. Peygamber

Musiki, "düşünme" özelliğinden ayrı olarak insanı diğer varlıklardan ayıran "hissiyât-ı âliyye" dediğimiz yüce hislerin başında gelir. Zira "güzel olan ve güzeli seven" Cenab-ı Allah, estetik bir duygu olan musikiyi de insanoglunun fitratına nakşetmiştir. İslam, fitrî bir dindir ve insanın maddi-manevi hiçbir özelliğini reddetmez. Bu bağlamda dinimiz, istismar etmeksizin ve Cenab-ı Allah'ın sınırları dahilinde olmak şartıyla insanın bu ihtiyaçlarının serbest bir şekilde tatmin edilmesine izin vermektedir. Hatta bu konuda dinimiz Yüce Yaradan'ın lütfettiği bu kabiliyet ve istidatların geliştirilip olgunlaştırılmasını tavsiye etmektedir. İslam dini ne kadar fitri ve tabii ise musiki de o kadar fitri ve tabiidir.

İbn Sina müziği şu şekilde tarif etmektedir: "Müzik birbirleriyle uyumlu olup olmadıkları yönünden sesleri ve bu sesler arasına giren zaman sürelerini, bir melodinin nasıl kompoze edildiğinin bilinmesi amacıyla araştıran matematiksel bir ilimdir." Tariften de anlaşılacağı üzere musikinin iki ana unsuru olan "ses" ve "ritim"i de yaratan yine Cenab-ı Hak'tır ve bu musiki ancak O'nu hatırlattığı oranda güzelleşir. Hız. Mevlana da bu meyanda "musiki, Allah âşıkları için ruhun gıdasıdır; zira onda sevgiliye yani Allah'a kavuşma ümidi mevcuttur" buyurmaktadır. Ünlü Batılı müzisyen Beethoven "musiki, insanı Allah'a en ziyade yaklaştıran şeydir ve bütün bilgilerin ve felsefelerin üstündedir" demektedir.

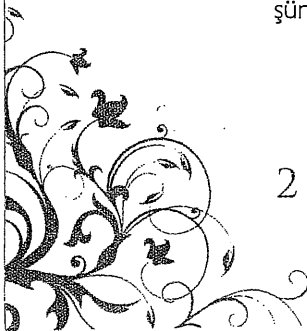
Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'inde yerine göre çirkin sestem bahsetmiş (Lokman, 19), Hz. Davud'a bir mucize olarak verdiği çok güzel sesi ifade etmiş (Sebe, 10), kendisinin haram kılmadığı zinetleri kimin haram kılabilceğini sormuş (Araf, 32) ve en önemlisi de "elest bezmi"nde "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (Araf, 172) diye sorarak insanlığına ahenkli, lahuti ve tatlı sesle hitap etmiştir. Hakikatte müzisyenlerin ürettikleri besteler ve ortaya koydukları yeni sesler, ancak Rabbimizin bu hitabında işittikleri güzelliği arama ve yakalama çabasından ibarettir. Müminler için "üsve-i hasene" (en güzel örnek) olan Hz. Muhammed (s.a.s.) ise "Kur'an'ı güzel seslerinle süsleyiniz; Cenab-ı Hak güzel sesle cehren ve teganni ile Kur'an okuyan bir peygambere kulak verdiği gibi hiçbir şeye kulak vermemiştir." buyurmaktadır. (Buhari, Kitâbü't-tevhid, VIII, 214)

Hz. Peygamber dönemine gelecek olursak; İslamiyet'in ilk dönemlerinde musiki, dinî bir kimlik altında Kur'an-ı Kerim tilaveti, ezan, bayram salatları, tekbir ve tehliller olarak tezahür ediyordu. Din dışı musiki ise "nasb", "hudâ" ve "inşâd" formları çerçevesinde "şa'bi" (halk) musiki olarak aynı şekilde icra ediliyordu. Jules Rouanet bu dönemde mevcut bu türlere binaen "sakil", "remel" ve "hezec" türlerinden bahsetmektedir. Bu üç form Arap musikisinin şiir vezinlerinden esas alınan ritimsel formlarındandır. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.s.) zamanında musikinin düğünlerde, bayramlarda karşılama ve uğurlamalarda, yolculuklarda, gaza ve cihatlarda icra edildiği tarih ve hadis ilmi kaynaklarında yer almaktadır. Bu kaynaklarda geçen hadisler Hz. Peygamber ve sahabenin tatbikatı musikiden zevk almanın mübah olduğunu en açık şekilde göstermektedir. Rasulü Allah (s.a.s.)'ın m. 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicreti ile birlikte konum değiştiren İslam hareketine paralel olarak "İslam musikisi" de yeni bir merhaleye girmiştir. Daha Rasulü Allah Medine'ye girerken Beni Neccar'dan kızlar ellerinde deflerle şiir ve türküler okuyarak Rasul-i Zîşan'ı musiki ile karşılamışlar, çocuklar ve kızlar Seniyyetü'l-Veda' adlı tepede defler çalmak suretiyle "tale'a'l-bedru aleynâ min seniyyeti'l-vedâ" diye başlayan mısraları terennüm etmişlerdir. Hz. Peygamber döneminde musiki formlarında bir değişiklik olmamış ve öteden beri kullanılan formlar kullanılmıştır. Bu dönemdeki musikişinaslardan bahsedecek olursak öncelikle Rasulü Allah'ın müezzinlerinden başlamak gerekir: Bilal b. Rebâh el-Habeşî, Abdullah b. Ümmi Mektum, Ebû Manzûre, Sa'du'l-Karaz (Sa'd b. Âiz).

Arap müzik tarihçisi H.G. Farmer, Kâtip Çelebi'yi kaynak göstererek Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın düğününde def çalarak şarkı söyleyen Amr b. Umeyye ed-Damîrî ve Hamza b. Yetîm'den bahseder. Hamza'nın Bilal-i Habeşi ile Rasulü Allah'ın huzurunda def çalıp şarkı söylediği rivayetini de ekler. Ayrıca Rasulü Allah zamanında Baba Sanduk isminde gazvelerde def vurup şarkılar söyleyen Hintli birinden bahsedilmektedir.

Musiki enstrümanları da önceki dönemden kalma "def", "davul", "kadîb" (taktaka) vb. ritim aletlerine münhasır kalmakta, ayrıca bu dönemde önceden bahsi geçmeyen ve "mizmar" adı verilen düdük, kaval vb. gibi ibtidai bir üfleli çalgının bahsi de geçmektedir.

Görülebileceği üzere Hz. Peygamber döneminde musiki, dönemin şartları çerçevesinde basit bir şekilde icra edilmiştir. Bu konuda önemli olan Rasulü Allah (s.a.s.)'ın musikiyi yasaklamamış olması, aksine Kur'an-ı Kerim tilavetinde, ezanda, düğünlerde, bayramda, şenliklerde kısacası sosyal hayatın içerisinde kullanması ve teşvik etmesidir. Habîb-i Kibriya'nın uygulamaları, İslam dininin sosyal canlılığı, tasavvuf ve tasavvufi düşünce musikinin İslam medeniyetiyle paralel olarak yükselmesini sağlamıştır. "İlm-i

Şerif" (yüce ilim) olarak kabul edilen musiki bilhassa dinî formlar anlamında zengin bir hale gelmiş; doğumundan ölümüne kadar bir Müslümanın hayatının her aşamasında yerini almıştır.

Türk Din Musikisi'nde Hz. Peygamber Konulu Formlar

Hulefa-i Raşidin döneminde yoğunlaşan fetih hareketleri, Müslümanların yeni kültür ve medeniyetlerle tanışmasına ortam sağlamıştır. Bu tanışmanın tabii bir sonucu olarak her alanda karşılıklı bir alışveriş söz konusu olmuş ve tabiatıyla musiki de bundan nasibini almıştır. Fetih hareketlerinin yoğun olduğu ve birçok millet ve medeniyeti potasında eriten bu bereketli topraklarda icra edilen musikiyi Müslümanlar benimsemişler ve bilhassa dinî ritüellerde bu musikiyi kullanmaya başlamışlardır. İslamda ibadet tarihine göz atacak olursak, ibadetlerin de toplu veya ferdi olarak merasimleşmeye başlaması fetihlerin başladığı bu tarihlere rastlamaktadır. Zamanla daha profesyonelleşen musiki, dinî ay ve günlerin tespiti ve bu günlere has kutlamaların da yapılmasıyla değişik formlarda tezahür etmeye başlamıştır.

Türkler'in İslamiyeti kabulü ve özellikle dinî ritüellere olan hümet ve sevgileri, musikilerine de yansiyacak ve Türk Din Musikisi adıyla asırlar sonra incelenmeye başlanacak olan büyük bir ilmi sahaya dönüşecektir. Günümüzde hicri aylar, dinî günler ve geceler çerçevesinde ortaya konulan birçok form vardır. Bilhassa Türkler'in Hz. Peygamber (s.a.s.)'e olan muhabbetleri, bu musiki içerisinde onunla ilgili birçok formun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Şimdi bu formları özetle değerlendirmek istiyoruz:

Mevlîit

Sözlük anlamı olarak "doğum yeri ve zamanı" anlamına gelen "mevlit", İslam dünyasında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in dünyayı teşriflerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Türk Edebiyatı'nda ise yazılan 200 kadar mevlit arasında şüphesiz en çok kabul gören ve günümüzde de okunmaya devam eden mevlit, Sultan Yıldırım Bayezid Han'ın imamı Süleyman Çelebi'nin nazmettiği Vesiletü'n-necat (kurtuluş yolu) isimli manzum eserdir. Süleyman Çelebi hazretleri, bu mevlidi 1409 senesinde yazmıştır. Aslen Emir Sultan'ın müritlerinden olan Süleyman Çelebi'nin mevlidinde tasavvufi işaretler de yer almaktadır ve kaynaklara göre bu mevlidde Aşık Paşa'nın Garîbname'si ve Mustafa Darîr'in Siyer-i Nebî'sinin etkileri hissedilmektedir.

Mevcut bilgiler çerçevesinde mevlidin ilk defa bizzat Süleyman Çelebi ve Sinaneddin Yusuf tarafından bestelenmiş olabileceği söylenmekle birlikte, bir diğer bilgiye göre XVII. yüzyıl bestekârlarından Bursalı Sekban tarafından bestelendiği de ifade edilmektedir. Maalesef

günümüze ulaşmayan bu besteler yerine mevlithanlar asırlardır kulaktan kulağa yayılan şekliyle mevlidi okumaya çalışmaktadırlar. Bir mevlit merasiminde "Âşirhanlar, mevlithanlar, tevşihhanlar ve Duahanlar" olmak üzere dört grup yer almaktadır. Mevlit bahirleri ve genelde uygulanan makamlar:

Münacaat veya Tevhid Bahri (saba, çargâh, düğâh veya şevkutarab), Nur Bahri (hicaz), Velâdet Bahri (saba, uşşak, hicaz, isfahan, suznak, mâhur, nişâburek, segâh, nihâvend), Merhaba Bahri (uşşak, pençgah, segâh), Mîrâc Bahri (hüzzam, suzidil, kürdilihicazkâr, eviç, saba, segâh, hicaz), Münacat Bahri (uşşak).

Geleneksel mevlit merasimlerinde kasidehanların bahirler arasında kaside okuduğu bilinmekle birlikte, son zamanlarda bahirlerin ortasında da kaside okunduğu gözlemlenmektedir. Bu anlamda dikkat edilmesi gereken husus; kasidelerin güftelerinin, içinde okunduğu bahrin konusuyla alakalı olması gerektiğidir.

Salat

Arapça'da dua manasına gelen sala (salat) dinî musikide Hz. Muhammed'e Allah'tan rahmet ve selam temenni eden, belli bestesiyle okunan çeşitli güftelere verilen genel addır. Cami musikisi formları arasında yer alan ve sözleri Arapça olan salalar okundukları yer ve zamana göre sabah salası, cenaze salası, bayram salası, salat-ı ümîye gibi adlarla anılırlar.

Hz. Peygamber'e dua etmek müminler üzerinde bir vecibedir. Nitekim bu durum şu ayetlerde ifade edilir: "Allah nimet ve rahmeti ile melekler de dua ve hizmetleriyle peygambere daima ikram etmektedirler"; "Ey iman edenler, sizler "Allahümme salli ala Muhammed, sallallahü aleyhi ve sellem, esselamü aleyke ya eyyühe'n-nebiyyü, essalatü vesselamü aleyke ya rasulallah" gibi dualarla onun üzerine salavat getirin." Çeşitli tarikat ve topluluklarda zikre başlamadan evvel de çeşitli güfte ve bestelerde salat okunur. "Salat-ı Kemaliye" de bunlardan biridir.

a- Bayram ve Cuma Salası

Bayram salası aynı zamanda cuma günlerinde de okunur, bu sebeple "bayram ve cuma salası" olarak da adlandırılır. Suphi Ezgi tarafından Hatip Zakirî Hasan Efendi tarafından bestelendiği kaydedilmiş ve Türk musikisi ve Temcit-Na't-Salat-Durak adlı kitabında notası yayınlanmıştır. Güftesini kimin yazdığı bilinmemektedir. Beş bölümden oluşur:

- 1- Ya Mevla Allah
- 2- Leyse'l-'yüdü limen lebise'l-cedid
- 3- Inneme'l-'yüdü limen hafe mine'l-'va'id
- 4- Ve salli ve sellim ala es'adi ve eşrafi nuri cemi'il-enbiyai ve'l-mürselin
- 5- Ve'l-hamdü lillahi rabbi'l-'alemin

Camilerde şu şekilde okunur: Müezzinler tarafından hep birlikte "Ya Mevla Allah" dendiikten sonra bir müezzin "Leyse'l-'yüdü" ile başlayan cümleyi okur, ardından hep birlikte "Ya Mevla!..." kısmını okunurdu. "Ve salli ve sellim ala es'adi ve eşrafi nuri cemi'il-enbiyai ve'l-mürselin" ibaresi terennüm edilir ve bunu müezzinlerin "Ve'l-hamdü lillahi rabbi'l-'alemin" demesi takip ederdi.

b- Cenaze Salası

Cenaze Salası, ölüm haberinin duyurulması maksadıyla minarelerden okunan salat ü selam ile cenazenin kabre götürülüşü esnasında tertip edilen cenaze alayında ve definden sonra okunan sala olmak üzere iki çeşittir. Cenaze olduğunu bildirmek için minarelerden okunan sala cuma salası ile aynı metne dayanır. Cenaze salasının sonuna ölüm hakkındaki bazı ayetlerin eklendiği ve cuma salasından bu şekilde ayırt edildiği de bilinmektedir. Bazı kayıtlar, minarelerde sala vermenin, belli bir vakti olmayan cenaze namazının kılınacağı zamanı haber vermek için okunduğunu, bu adetin ilk olarak Mısır'da Fatimiler zamanında başladığını göstermektedir.

Hüseyni makamındaki bu eserin Mızıkalı Hafız Yaşar (Okur) ve Eyyubi Hafız Ali Rıza'dan (Şengel) derlediği notasını Nazari ve Ameli Türk Musikisi adlı eserinde Dr. Suphi Ezgi neşretmiş ve kaynak göstermeden bestekânnın Hatip Zakiri Hasan Efendi olduğunu kaydetmiştir. Halil Can ise bu eserin İtrî'ye ait olduğunu belirtmektedir.

Cenaze namazından sonra teşkil edilen cenaze alayı sırasında okunan sala ise bir nevi zikir şeklinde ve cemaatin de katılımıyla icra edilir. Altı bölümden oluşur:

- 1- La ilahe illallah
- 2- Vahdehü la şerike lehü vela nazira leh
- 3- Muhammedün eminüllahi hakkın ve sıdık
- 4- Allahümme salli ala seyyidina Muhammedin ve 'ala âli Muhammed
- 5- Ve salli ve sellim ala es'adi ve eşrafi nuri cemi'il enbiyai ve'l-mürselin
- 6- Ve'l-hamdü lillahi rabbi'l-'alemin

Bu sala, mevta musalladan alındıktan sonra kabre götürülene kadar yolda cemaatin önünde yürüten güzel sesli bir okuyucu tarafından yüksek sesle okunur. Kabristanda mevta kabre defnedilinceye kadar, yine okuyucu tarafından önderlik edilme suretiyle cemaatin de iştirakiyle okunmaya devam eder. Mevta kabre konduktan sonra artık kapatma ve üstü örtülme işlemi başladığında salat kesilir ve Kur'an-ı Kerim okunmaya başlar. Kur'an-ı Kerim tilaveti, dua ve onu takiben talkin verildikten sonra, tekrar okuyucu ve cemaatin iştirakiyle bu sala okunarak mezarlık terk edilir.

c- Salat-ı Ümmiye

Bazılarının İtrî'ye bazılarının ise Hatip Zakirî Hasan Efendiye atfettikleri bu eserin, İtrî tarafından bestelendiği yaygın görüş olarak kabul edilmiştir. Makamı hakkında da Irak veya segâh şeklinde ihtilaflar bulunsa da toplumda yaygınlaşmış şekli segâh makamındaki şeklidir. Bu salat Suphi Ezgi'nin Nazari ve Ameli Türk Musikisi adlı eserinin üçüncü cildinde semai usulü ile yazılmış şekilde yer almaktadır. Halil Can ise bu eseri 43 zamanlı darbeyn usulüyle ölçmüştür.

Miraciye

Peygamber Efendimiz'in mirac mucizesi her sene recep ayının 27. gecesini kutlanmış ve hemen bütün Müslüman milletlerin medeniyetlerine edebiyat, musiki, minyatür, hat ve kitap sanatları bakımından kuvvetle yansımıştır. XVIII. yüzyıla kadar miraç gecelerinde Yazıcı Mehmed'in Muhammediyye'si gibi içerisinde miraç bahsi geçen manzum eserler okunmakla birlikte, bu asırdan itibaren Kutbunnayi Osman Dede'nin hem güftesi hem bestesi kendisine ait olan Miraciye'si okunmaya başlamıştır.

Mehmed Nasuhi Efendi'nin de hazırda bulunduğu bir cemiyette kendisinden miraç geceleri okunmak üzere bir Miraciye yazmasını rica edilen Osman Dede, Mesnevi tarzında yazdığı Miraciye'sini altı bahir ve bir münacata ayırmış ve "hane" adını verdiği bu bahirleri ayrı makamlardan bestelemiştir: 1. Hane "segâh", 2. Hane "müsterar", 3. Hane "dügâh", 4. Hane "neva", 5. Hane "saba", 6. Hane "hüseyni", Münacat hanesi "nişabur" şeklindedir. 4. Hane olan neva bahri XIX. yüzyılın sonlarına doğru unutulmuştur. Haneler arasında okunan beş tevşihin Arapça olan dört tanesinin güftesi Mehmet Nasuhî Efendi'ye aittir. Sözleri Hz. Mevlana'ya ait olan Farsça tek tevşih ise hüseyni hanesinden önce okunmaktadır. Müstear ve nişabur hanelerinden önce tevşih okunmaz.

Bu beste Osmanlı coğrafyasında çok beğenilmiş ve zamanla miraç geceleri okunmak üzere birçok cami ve dinî müesseselerde vakfiyeler düzenlenmiştir. Üsküdar Doğancılar'da bulunan Mehmet Nasuhi Camii, yine Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdayi

nusu itibarıyla herhangi bir hicri aya nispet edilmiştir. Mesela Hz. Peygamber'in doğumu, özellikleri ve vasıflarını öven ilahiler "Rebiülevvel İlahileri" olarak bilinmiş ve bu aylarda bu ilahilerin okunması âdet haline gelmiştir. Muharrem ayında Kerbela olayıyla ilgili eserler okunurken, recep ayında içerisinde Miraç Gecesi olması sebebiyle- miraç ile ilgili ilahiler okunurdu. Ramazan ayının ilk on beş gününde "hoş geldin, merhaba ya şehri ramazan" ilahileri okunurken on beşinden sonra ise "elveda ya şehri sultan" ilahileri okunması gelenek haline gelmiştir. Cemaziyelevvel ve cemaziyelahir ayları tövbe ve istiğfar zamanı olarak kabul edildiğinden dolayı, güftele- rinde bu konuların işlendiği ilahileri okumak tercih edilmiştir. Şevval, zilkade ve zilhic- ce aylarında ise hac farızasının kudsiyeti ve mukaddes yerlerin özlemine terennüm eden ilahiler okunur.

Bununla birlikte ilahiler bir Müslümanın doğumundan ölümüne kadar yaşadığı her türlü olay ve ortamda kendine yer bulmuştur. Doğum, ölüm, sünnet, düğün, asker uğurlama, anma vb cemiyetlerde ilahiler icra edilmektedir.

Kaside

Kasideler, genellikle birini övmek ve yermek amacıyla yazılan şiirler, daha çok din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla yazılan divan edebiyatı şiirlerdir. Allah'ın varlığını ve birliğini anlatan kasidelere "Tevhid", Allah'a yalvarmak için yazılan kasidelere "Mü- nacaat", Hz. Muhammed (s.a.s.)'i ve din büyüklerini anlatmak için yazılan kasidelere ise "Naat" adı verilmektedir. Aruz vezniyle ölçülen kaside formunda en meşhur şa- ir Nef'i'dir.

Türk Din Musikisinde ise Cenab-ı Allah'a, Hz. Peygamber'e ve din büyüklerine yapı- lan medhiyeler, onlara gösterilmesi gereken saygıdan ve tasavvufi konulardan bah- seden şiirlerin bir kişi tarafından bir makam veya makamlar çerçevesinde serbest bir şekilde irticalen okunan şeklidir. Gerek cami gerekse tekkelerde en çok tercih edi- len kasideler, Hz. Peygamber'i konu alan kasidelerdir.

Şuğl

"Şuğl" sözlükte "işler, uğraşlar" manalarına gelmekle birlikte Türk Din Musikisinde Türk musiki makam ve usulleriyle bestelenmiş Arapça güfteli ilahilere verilen isim olmuştur. Tevşihler kadar sanatlı olmaktan uzak, Arapça güfteli ve aynı zamanda güf- teleri kolaylıkla anlaşılabilen canlı (hareketli ve kıvrak) eserlerdir. Tekkelerde genel- likle zikir esnasında Türkçe ilahiler okunurken oluşan monoton havayı değiştirmek için arada bir şuğul söylenirdi. Şuğullerin sözlerinin Arapça olması, dervişlerin Hz. Peygamber iklimine daha fazla yaklaşmalarına vesile oluyordu. Şunu önemle belirt- mek gerekir ki birçok şuğlün sözleri Hz. Peygamber'le ilgilidir.

Tarikat Ayinleri

Hiç ayınm gözetmeksizin bütün tarikat ayinleri Hz. Peygamber'e "salat ü selam"la başlar. Zira onlar için yaratılmışların en şerefli olan Hz. Muhammed kendi canların- dan daha değerlidir. Tarikat ayinlerinin ortak amacı Hz. Muhammed'e ulaşmak ve buradan Allah'a kavuşmaktır.

Her tarikatın benimsediği zikre (kuudî, kıyâmî, devrânî) göre musiki de buna uygun bir üslup ve tavırdadır. Ayrıca her tarikatın tasavvufi düşüncesi ayinine de yansımış- tir. Aslında tekkelerdeki musiki işlevseldir. Asıl amaç Allah'ı ve Hz. Peygamber'i an- maktır. Musiki bu zikirleri süslemek ve yürütmek amacı ile kullanılmaktadır.

